

УДК 392.3-057.56 (477.86) «22»

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ МАТЕРІ З ДІТЬМИ У ЗАРОБІТЧАНСЬКИХ СІМ'ЯХ ЗАКАРПАТТЯ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ (на основі результатів польових досліджень)

Кичак О. Ю. (Ужгород)

У статті на основі результатів польових досліджень висвітлюються основні риси взаємовідносин матері з дітьми в закарпатських сім'ях трудових мігрантів. Виходячи з того, що область на початок ХХІ ст. є одним із провідних українських донорів дешевої робочої сили за кордон, автор наголошує на переважно одноосібному вихованні дітей матір'ю в умовах тривалої міграції батька. Особливу увагу в дослідженні приділено виявленню ступеня дитячої задоволеності відносинами з матір'ю та опису крайнощів у поведінці матері після від'їзду чоловіка за кордон.

Ключові слова: *мати, діти, взаємовідносини, заробітчанська сім'я, трудова міграція, Закарпаття на початку ХХІ ст.*

Постановка проблеми. Поширеною є думка про те, що мати в сім'ї створює емоційний клімат, від якого великою мірою залежить душевне благополуччя дитини, а батько відіграє важливу роль у нормуванні її світу, у творенні її системи цінностей, основних етичних оцінок, а також картини самого себе. Та в сучасному світі сім'я часто опиняється на перехресті соціальних та економічних проблем суспільства, залишаючись при цьому головним захисником особистості, її притулком і фундаментом становлення, хоча сама при цьому відчуває внутрішні хворобливі протиріччя.

Зв'язки «мати-дитина» мають найважливіше значення для розуміння сформованої структури сім'ї, її актуального стану і напрямків майбутнього розвитку. Оскільки ж однією з ознак нашого часу на Закарпатті є заробітчанська сім'я, а звідси – велика кількість дітей, що ростуть без батька чи без матері, саме сім'ї трудових мігрантів області на початку ХХІ ст. являють собою цікавий об'єкт для етнологічного аналізу, адже їх вивчення зачіпає одночасно проблеми виховання, побуту та взаємовідносин на Закарпатті. А дослідження взаємовідносин та повсякденного життя сімей трудових мігрантів неможливе без аналізу такої важливої сфери їхнього прояву як стосунки матері з дітьми, бо ж саме мати в умовах переважаючої трудової міграції батьків забезпечує природовідповідність у розвитку особистості. Смерть матері навіть у дорослому віці людини розцінюється народною педагогікою як найбільша втрата у житті: «Отець умре, то пів-сироти дитина, а мати умре, то вже ціла сиротина».

Таким чином, у рамках даної статті ми спробуємо дати характеристику взаємовідносин матері з дітьми в сім'ях закарпатських трудових мігрантів на початку ХХІ ст.

Зважаючи на те що про дітей, які виховуються у функціонально неповних сім'ях заробітчан, можна почути цілком протилежні думки (одні стверджують, що це завжди погано,

інші говорять, що це не має значення, треті переконують, що дуже багато успішних і видатних людей було виховано в такій сім'ї), аналіз означеної проблематики у статті розвивається за трьома напрямками, які відповідають вирішенню трьох взаємодоповнюючих питань: 1) активна участь матері у вихованні дітей, занепад патріархальності у сімейних взаємовідносинах на Закарпатті; 2) спокуси та помилкова поведінка матері, яка залишилася на тривалий час без чоловіка, у відносинах з дітьми; 3) трудова міграція самої матері та її вплив на стосунки з дітьми. Усвідомлення обмеження аналізу цими сферами повсякдення їх найбільшою проблематичністю та актуальністю для нашого суспільства.

Аналіз використання досліджень і публікацій з даної проблеми. На даний момент збільшується бібліографія наукових робіт, присвячених проблемам трудової міграції та сім'ї заробітчан. Однак ступінь вивченості окресленої в даній статті проблеми невелика, оскільки мова йде, по-перше, про щойно минуле десятиліття та сьогодення, по-друге, про недостатньо вивчене в цьому плані Закарпаття, яке через свою близькість до Європи та значний рівень безробіття є регіоном масштабного заробітчанства місцевих жителів за кордон.

Питання сім'ї трудових мігрантів та відносин матері з дітьми в ній серед місцевого населення Закарпатської області так і не стали ще предметом спеціального дослідження, хоча частково на всеукраїнському рівні фрагментарно порушувалися у працях вітчизняних науковців і практиків. Зокрема, висвітленню особливостей сім'ї трудових мігрантів та подоланню важковиховуваності в ній дітей присвячено роботу Я. М. Раєвської [5]. У статті висвітлені основні причини виникнення та проблеми сучасної дистантної сім'ї, які пов'язуються із соціально-політичним та економічним станом України. На основі аналізу життєдіяльності дистантних сімей запропоновано їх

класифікацію. Особлива увага приділяється вивченню проблем дітей у дискантних сім'ях. Визначено основні психологічні проблеми підлітків із подібних сімей.

Як показує аналіз статті Я. М. Раєвської, подібні психологічні дослідження сім'ї ведуться у таких площинах: взаємні стосунки батьків і дітей, різні аспекти сімейного виховання (зокрема сучасні тенденції у сімейному вихованні, позиції батьків, стереотипи у сімейному вихованні та взаємовідносинах), взаємовпливи між поколіннями. Доволі поширеними є дослідження, які розглядають вплив сім'ї на становлення тих чи тих особливостей, властивостей дитини. Так, результати окремих досліджень свідчать про те, що причини дитячої злочинності, девіантної або залежної поведінки, інших негараздів значною мірою зумовлені несприятливою сімейною ситуацією – заробітчанським способом життя батьків, бездоглядністю дитини, наявністю конфліктів, емоційним неприйняттям дитини, фрустрацією її базових потреб [4; 7].

Дослідженню трансформації та інтеграції родинно-виховних і шлюбно-сімейних відносин важливого значення надавали А. С. Білоцерківська [1], В. І. Скутіна [6], Н. В. Толстокора [8] та інші. В указаних нами статтях основну увагу приділено сім'ї та родинному вихованню в національній етнопедагогічній культурі, зокрема, підкреслюється важлива роль матері в українській родині, вказується на кризу сучасної сім'ї в Україні, окреслюються шляхи виходу з неї, аналізуються проблеми виховання дітей у сучасній родині тощо.

Про жіноче обличчя трудової міграції дізнаємося зі статті А. Толстокорової [9], де на основі дослідження, проведеного в Україні, авторка, цитуючи факти, що показують зростання рівня ювенальної злочинності серед залишених дітей, стверджує, що після міграції «емоційні зв'язки між членами сім'ї послаблюються», і духовний добробут дітей наражається на небезпеку.

Значну увагу при написанні даної роботи приділено дослідженням, присвяченим сімейній педагогіці та домашньому вихованню. До них належить, наприклад, праця Т. А. Куликової [2], де визнається пріоритетна ролі сім'ї у формуванні особистості дитини. З цих позицій дається розгорнута характеристика сучасної сім'ї, тенденцій її розвитку, висвітлюються особливості сімейного виховання.

Джерельна база дослідження. Основним джерелом для статті стали польові етнографічні матеріали, зібрані автором та студентами-істориками УжНУ з використанням методів опитування (інтерв'ювання та анкетування) під час комплексного та індивідуальних експедиційних відряджень у різні райони

Закарпаття. Впродовж 2007-2013 рр. автором було обстежено місто Іршаву [10] та села В. Раковець [11], Горонду [12], Домашин [13], Річку [14] тощо. Під час опитувань було зібрано матеріал, що стосується висвітлення теми трудової міграції і побуту українців Закарпаття; зокрема, в ряді інтерв'ю були поставлені питання взаємовідносин матері з дітьми у місцевій дистантній сім'ї на початку ХХІ ст.

Результати проведених під час етнографічної практики студентами історичного факультету УжНУ опитувань містяться в їхніх щоденниках польових досліджень, де знаходимо інформацію про основні особливості та проблеми взаємовідносин між найріднішими людьми у функціонально неповних сім'ях заробітчан. До цих опитувань належать, наприклад, інтерв'ю, проведені в селах Богдан і Видричка [16], Імстичево [17], Лопушне [18], Тур'я-Ремета [20], Криве [23] та інших.

Використання інтерв'ю трудових мігрантів дає змогу розкрити їхні етноідентифікуючі ознаки зсередини. Проте, як дуже доречно підкреслює відома дослідниця Оксана Кісь, без наскрізного прочитання інтерв'ю не можна збагнути власного (маємо на увазі інтерв'юера – тієї особи, яка дає інтерв'ю) розуміння етнічного «Я» та етнічного «Іншого». Часто принагідні зауваження та дрібні деталі виявляються ключами для розуміння підсвідомих мотивів, невисловлених почуттів і замовчених думок. Фактично, непрямі натяки можуть сказати нам про приховане ставлення до етнічного питання більше, аніж прямі твердження.

Таким чином, дану статтю виконано на основі власних польових досліджень та ряду публікацій вітчизняних дослідників.

Метою статті є спроба комплексного дослідження особливостей взаємовідносин матері з дітьми у заробітчанських сім'ях Закарпаття на початку ХХІ ст.

Об'єктом дослідження є сім'я трудових мігрантів Закарпаття на початку ХХІ ст.

Предметом дослідження виступають окремі риси сучасних стосунків між матерями та їхніми дітьми у заробітчанських сім'ях закарпатців; зокрема, наголоси робляться на: а) провідній часті матері у вихованні дітей, б) ступені дитячої задоволені відносинами з матір'ю, в) крайнощах у поведінці матері після від'їзду чоловіка за кордон тощо.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що у статті досліджуються особливості взаємовідносин матері та дитини у функціонально неповних сім'ях трудових мігрантів Закарпаття на початку ХХІ ст. та вплив на них переважно одноосібного виховання дітей матір'ю в умовах тривалої міграції батька. На основі польових матеріалів було проаналізовано вплив теперішнього заробітчанства на поведінку

матері, яка на тривалий час залишилася без чоловіка, у відносинах з дітьми. Також у роботі з'ясовано, що на сьогоднішній день на Закарпатті у сімейних взаємовідносинах спостерігається занепад патріархальності, зроблено спробу визначити рівень задоволеності дітей мігрантів стосунками з матір'ю.

Діада «мати – дитина» у сім'ях трудових мігрантів Закарпаття на початку XXI ст. (особливості взаємин).

Через своєрідні соціально-економічні та історичні умови (княжі часи, татаро-монгольське нашествя, козацтво, війни, голодомори, репресії) українська жінка здавна на тривалий час залишалася на чолі сім'ї, беручи на себе всі господарські турботи та виховання дітей [1, с. 117]. На сьогоднішній день для Закарпатської області характерною є значна трудова міграція чоловіків за кордон. Як наслідок, все домашнє господарство і турбота про дітей лягають на плечі закарпатської жінки. Тому не дивним є той факт, що найдорожчою людиною на Землі для дитини з місцевої заробітчанської сім'ї є мати.

Дослідниця Я. М. Раєвська відзначає: «В умовах дистантної сім'ї, у зв'язку з відсутністю одного, а часом і обох батьків, спостерігається зміна системи стосунків між батьками і дітьми, яка впливає на систему сім'ї в цілому: на функціонування та інтеракції як всередині цієї системи, так і поза нею. Адже структура інтеракції між батьками і дітьми окреслює норми, правила, зразки поведінки дітей, тобто якість їхнього соціального досвіду, що в подальшому впливатиме на емоційні стосунки та взаємини з іншими людьми (друзями, однолітками, педагогами)» [5, с. 285]. Тобто трудова міграція одного (а то й більше) членів родини спричиняє ускладнення внутрішньо-сімейних стосунків, зростання кількості конфліктів, порушення загального мікроклімату сім'ї [8, с. 195]. А поступове обмеження батьківської влади є однією з головних рис розвитку внутрішньосімейних взаємовідносин у родинях трудових мігрантів на початку XXI ст.

Активна участь матері у вихованні дітей, занепад патріархальності у сімейних взаємовідносинах на Закарпатті на сьогоднішній день привели до збільшення ролі жінки у емігрантській сім'ї, в тому числі її ролі у вирішенні долі дітей. Так, за даними авторського опитування, відповідаючи на запитання, на кого і якою мірою вони можуть розраховувати в разі необхідності, діти трудових мігрантів віком від 6 до 18 років найчастіше відповідають, що завжди можуть покладатися на матір (близько 70%), ніколи не можуть розраховувати на матір 4% опитаних дітей, на батька-заробітчанина – відповідно 45 і 18 %, на дідуся (бабусю) – 40 і 26 %, на брата (сестру) – 34 і 20%, на дядька

чи тітку – 14 і 48% [15, с. 96]. Таким чином, батько більшою мірою віддалений від дітей та їхніх проблем порівняно з матір'ю. При цьому хлопчики порівняно з дівчатками більше покладаються на батька (розраховують на допомогу батька завжди відповідно близько 55 і 35%), тимчасом як істотних відмінностей у ставленні до матері за цим показником не спостерігається (розраховують на її допомогу завжди відповідно 71 і 69%) [15, с. 96].

Результати аналізу відповідей респондентів дітородного віку, які мають батьків-заробітчанин, на запитання «Чи задоволені Ви відносинами з Вашою рідною матір'ю / батьком?» дають змогу говорити про наявність певних закономірностей змін у стосунках між дорослими дітьми та їхніми батьками з підвищенням віку респондентів. Переважна більшість респондентів задоволені (цілком чи частково) стосунками зі своїми батьками, незначною є кількість тих, у кого відносини з батьками не склалися (незадоволені стосунками). Однак спостерігається суттєва різниця у стосунках з батьком і матір'ю: якщо стосунками з матір'ю незадоволені 2,4% респондентів (максимальна їх кількість у віковій групі 25-30 років – 5,1%), то стосунками з батьком – 11% респондентів (у 4,6 разів більше); і максимальна їх частка спостерігається у віці 18-25 років – 17,4% [15, с. 94]. Причини цієї ситуації ще потребують дослідження, але це вже є свідченням того, що чоловіки не завжди справляються зі своєю роллю батька, особливо у складних ситуаціях, коли діти виховуються у заробітчанській сім'ї і тривалий час не бачать батька та не спілкуються з ним.

Результати соціологічних досліджень показують, що багато дітей-школярів ставлять роль батька на третє, четверте місце при вирішенні таких питань як «З кого б ти хотів брати приклад?», «Кому б довірив свою таємницю?». Матері, брати, дідусі, бабусі, однолітки часто оцінюються як авторитети вище, ніж батько [2].

Між тим, чим слабшою стає фігура батька, тим більше посилюється у свідомості молоді фігура матері. Так, у сучасній закарпатській дистантній сім'ї роль і значення матері в сімейному вихованні суттєво зросли. У більшості випадків саме мати виходить у сім'ї на перший план (бувають, звичайно, випадки, коли старше покоління – бабуся й дідусь – повністю беруть на себе виховання онуків, а мати також працює за кордоном з батьком), і вона, логічно, приділяє вихованню дітей і догляду за ними значно більше часу, ніж чоловік-заробітчанин. Трудові мігранти навіть під час свого короточасного повернення додому із закордону витрачають на заняття з дітьми у 2-3 рази менше часу, ніж їхні дружини; що вже тоді говорити про час, коли

вони на заробітках. Унаслідок цього стосунки дітей з матір'ю часто набагато кращі, ніж з батьком. У віці 3-7 років діляться всіма своїми переживаннями з батьком близько 9% дітей закарпатських трудових мігрантів, з матір'ю – понад 45%; у віці 7-10 років – відповідно 5,5 і 58,5%; у 10-14 років – 7,0 і 49%; у 14-17 років – 5,8 і 45% [15, с. 94]. Так, наприклад, Вікторія (8 років) розповіла: «Свої секрети я розповідаю лише мамі, бо вона мене ніколи не зрадить» [13, с. 6]. А Петро (10 років) відмітив: «Тільки мама мені реально порадить найкраще, вона мене найкраще знає, тому їй можна вірити, до неї можна прислухатись» [16, с. 87]. При цьому й більшість опитаних дружин місцевих гастарбайтерів відповідали, що вони являються для своїх дітей більшим авторитетом, ніж батько-заробітчанин. «Мій Ваня спочатку мені щось розкаже, порадиться, попросить пораду, а вже потім поділиться з батьком, та й то не завжди...» (інтерв'юер – Г. Мельник, 37 років) [12, с. 44].

Та материнська любов – це не тільки клопоти, пов'язані з необхідністю нагодувати, одягти, дати освіту; це також внутрішня відповідальність щодо виконання інших, більш важливих обов'язків – бути другом своїх дітей, їхнім життєвим наставником. З перших років життя дитина вливається в етнічне середовище саме завдяки спілкуванню з матір'ю, бабусею, близькими родичами. Найчастіше темами для обговорення підлітків із заробітчанських сімей з мамами є події шкільного життя і взаємовідносини з друзями. На жаль, мало матерів розповідають дітям про свої проблеми, турботи, тривоги, про свою роботу. Часто в родині заробітчанин за час відсутності батька вдома материнська любов стає сліпою. Все робиться тільки заради дочки (сина). Мати за будь-яку ціну намагається, щоб у неї (в нього) було «все як у людей». Але для цього потрібно багато працювати. І матері працюють, іноді беруть додаткову роботу, вважаючи, що роблять це тільки заради дітей. А діти в цей час ростуть, формуються мало того що без батьківського виховання, а й узагалі майже без їхньої участі. «Мама мені ніколи не розповідає про свої проблеми, вона завжди радиться з бабусею і тіткою. Та й не має, чесно кажучи, мама часу на пусті балачки, вона постійно то на роботі, то дома на городі...» (інтерв'юер – Олександра, 12 років) [26, с. 82].

Умови дитинства сучасних «євро-дітей», так само як і весь спосіб життя заробітчанської сім'ї в цілому, коли батьки-мігранти значно менше часу, ніж у традиційній сім'ї, проводять спільно з дітьми, впливає і на передачу етнокультурних традицій. Тим не менше, за даними авторського опитування, рівна частка дітей із заробітчанських і незаробітчанських

сімей (близько 44%) відповіли, що матері їм розповідають (-али) казки, читають (-али) вголос (42% дітей із мігрантських і 60% – із немігрантських сімей), співають (-али) пісні (27% із мігрантських і 35% – із немігрантських сімей), забавляють (-яли) різноманітними іграми, рукоділлям (18% із мігрантських і немігрантських сімей) [15, с. 53]. При цьому у функціонально неповній заробітчанській сім'ї закарпатців процес виховання і вся система взаємовідносин матері з дітьми емоційно більш насичені.

В той же час у поведінці матері, яка торкається її стосунків з дитиною, спостерігаються дві крайнощі. Одна з них – застосування жорстоких засобів виховання, у першу чергу по відношенню до хлопчиків. «Моя мама часто на мене кричить, вона каже, що я такий, як тато...» (інтерв'юер – Юрій, 7 років) [16, с. 62]. «Я маю багато вдома працювати: і воду ношу, і за коровою та свинями доглядаю, і Мар'янку забавляю. А ще у мене самі 10-11-ки у школі. Я завжди стараюся гарно вчитись, щоб мама не сварилась, бо вона хоче, щоб я був у всьому найкращим. Правда, буває, я геть втомлююсь і не встигаю всюди навести лад – от тоді, за цей «злочин», на мене чекає справжня «кара...» (інтерв'юер – Олег, 13 років) [11, с. 80]. Обумовлюється подібне ставлення, на думку фахівців, тим, що «мати, через відсутність чоловіка, відчуває до сина постійне відчуття емоційної незадоволеності... Погрози, осуд і фізичні покарання матері частіше застосовують до хлопчиків. Сини нерідко стають «козлами відпущення» для зняття нервової напруги, почуття емоційної невдоволеності. Це свідчить про нетерпимість матерів до спільних з батьками рис у дітей і про попередні конфліктні відносини в сім'ї» [4, с. 22].

Друга крайність у поведінці матері після від'їзду чоловіка за кордон полягає в тому, що вона прагне своїм впливом компенсувати те, що, на її думку, діти недоотримують через відсутність батька. «Мама нас дуже любить. Вона нас любить за двох – і за себе, і за тата, бо він у нас у Чехії робить. Мама нас завжди радує чимось смачненьким, старається завжди допомогти нам з уроками, навіть інколи пише мені твори на зарубіжну. Вона у нас найкраща!» (інтерв'юер – Богданка, 12 років) [13, с. 71]. Така мати займає опікувальну, охороняючу, контролюючу позицію, яка стримує ініціативу дитини, що в подальшому «сприяє формуванню емоційно вразливої, безініціативної, несамостійної, легко підпадаючої під зовнішній вплив, керованої зовні, егоїстичної особистості» [4, с. 22].

Б. І. Кочубей виділяє кілька спокус, які підстерігають матір, яка залишилася без чоловіка. Ці спокуси призводять до помилкової

поведінки матері у відносинах з дітьми, що в кінцевому підсумку викликає різного роду деформації в їхньому особистісному, зокрема психічному розвитку [4, с. 22].

Спокуса перша – життя для дитини. Відпустивши чоловіка подеколи й на пару років на заробітки, жінка покладає на дитину всі свої надії, вбачає в її вихованні єдиний сенс і мету свого життя. Для такої жінки не існує ні рідних, ні друзів, ні особистого життя, ні дозвілля; все присвячене дитині, спрямоване на її добробут і гармонійний розвиток. Вона уникає будь-яких змін у своєму особистому житті, побоюючись, що це може не сподобатися дитині й відверне її від виховних завдань. Після від'їзду чоловіка така жінка керується у своєму житті такими формулами: «Я не можу собі дозволити...», «Я живу для своєї дочки. Вона для мене – сенс життя. Хочу, щоб вона мала все найкраще, тому їду до чоловіка в Італію, заробляю їй на навчання та життя...» (інтерв'юер – О. Гашпур, 29 років) [26, с. 42].

За таких обставин відносини матері й дитини нерідко набувають тривожного відтінку. Будь-яка її невдача, будь-яка провина перетворюються на трагедію: це загроза краху її батьківської кар'єри. Дитина не повинна нічим ризикувати, не повинна проявляти самостійність, насамперед у виборі друзів, адже це може привести її в погану компанію, вона може наробити безліч непоправних помилок. «Я завжди слухаюсь мами: я гарно вчусь, майже не «сиджу в Контакті», не б'юся з сусідськими хлопцями...» (інтерв'юер – Богдан, 9 років) [23, с. 30]. Мати поступово звужує не тільки своє коло спілкування, а й коло спілкування дитини. У результаті пара «мати – дитина» все більше замикається на собі, і прихильність їх один до одного з роками посилюється. Такі відносини дитині спочатку подобаються, але потім (найчастіше це відбувається в ранньому підлітковому віці) вона починає відчувати себе дискомфортно. Приходить розуміння того, що мати не тільки пожертвувала своїм життям заради неї, але й вимагає, часто не усвідомлюючи цього, щоб вона відповідала їй тим же, поступаючись власними життєвими планами та установками: вона повинна принести своє життя в жертву старіючій матері. В любові матері починає переважати мотив «не відпустити!» [4, с. 22]. Рано чи пізно це викликає бунт дитини, підліткова криза якої протікає в цій ситуації із симптомами бурхливого протесту проти материнської тиранії, в яких би м'яких формах вона не виявлялася. «Моє життя мене вже аж бісить така надмірна опіка. Мама ще до сьогодні не розуміє, що я вже виросла. Для неї я все ще дитина. Зі своїми заробітками вона пропустила 10 років мого життя. Так, до цього вона була для мене усім, я нічого старалась і не робити, так і не

порадившись хоча б по телефону з мамою, навіть коли вона була в Чехії. Та тепер мені вже 17! Я хочу жити своїм розумом, хочу їхати вчитися у Львів або Київ, а не в Мукачево, як мама хоче. Вона тепер вже і не ходить з татом у Чехію, хоче бути з нами, але я сама хочу вибирати собі життя. А вона цього не розуміє...» (інтерв'юер – Мирослава, 17 років) [19, с. 58].

Друга спокуса – боротьба з образом чоловіка. Тривала розлука, яка іноді супроводжується зрадами чоловіка, для більшості жінок драматична. Щоб виправдати себе, дружина нерідко перебільшує негативні риси мігранта. Так, вона намагається зняти свою частку провини за невдале сімейне життя. Захопившись такою тактикою, вона починає нав'язувати дитині негативне уявлення про батька. «Тато там сидить собі у Португалії, і не думає, як нам тут живеться без нього. Він уже три роки не був вдома. Мама каже, що, мабуть, знайшов собі там когось...» (інтерв'юер – Олег, 8 років) [20, с. 66]. «Добре, доки тато їздить на заробітки, за цей час у нас благодать: ми з мамою самі добре зі всім справляємось, у нас немає таємниць одна від одної. А батько, він і так якби був порядний, то не кликав би маму з собою. А так ще й таким чином хоче все скинути на мамині плечі» (інтерв'юер – Антоніна, 14 років) [21, с. 104]. Можна передбачити два варіанти наслідків подібного антибатьківського виховання. Перший полягає в тому, що прагнення матері створити в дитини негативні уявлення про батька увінчалися успіхом. Син, розчарувавшись у батькові, може повністю переїхати на матір усі запаси своєї любові і прихильності. Якщо при цьому негативне ставлення матері поширюється не тільки на чоловіка-заробітчанина, а й на чоловіків узагалі, хлопчику стає важче вирости чоловіком, і в нього формується жіночий тип психологічних якостей та інтересів. У дочки погане ставлення до батька, який залишив сім'ю, легко переходить у недовіру до всього чоловічого роду, представники якого, в її уяві перетворюються на небезпечні істоти, здатні тільки обманювати жінок. Дівчині з такими поглядами створити сім'ю, побудовану на любові й довірі, буде нелегко.

Варіант другий: прояв негативних почуттів матері до батька не переконує дитину в тому, що батько дійсно поганий. Дитина продовжує любити батька і мечеться між батьками, які ненавидять один одного, але яких вона однаково любить. У подальшому подібна сімейна атмосфера може стати причиною роздвоєння психічного життя та особистості дитини [4, с. 25]. «Мої (мама, бабуся – О. К.) постійно твердять, що тато поганий. Тільки-но він за поріг, починаються обговорення: і то він не так зробив, і це вчинив по-своєму, а ось те

взагалі і не хотів робити... Важко слухати таке, бо тато за ті три тижні, що він дома, намагається у всьому дома допомогти, завжди щось буде, ремонт, навіть відпочити не встигає, а знову їде в Росію, щоб тільки ми були забезпечені. Впевнена: і мама, і бабуся це розуміють, та видно, він так і не став для них своїм. Такий спосіб життя не дає їм можливості притертися один до одного. А я все одно люблю і дуже ціную свого татка» (інтерв'юер – Ольга, 17 років) [22, с. 12].

Деякі матері починають боротьбу не тільки з образом батька, який поїхав на заробітки і тривалий час не повертається до сім'ї, але і з тими його негативними (на їхню думку) рисами, які вони знаходять у своїх дітей. У таких випадках у їхній поведінці чітко проявляється *треть спокуса – спадковість*, яка найчастіше спостерігається у функціонально неповних сім'ях трудових мігрантів «мати – син». Іноді мати не в силах впоратися з сином, шукає в ньому спадкові риси батька, який роками через своє нелегальне становище за кордоном не може повернутися додому. Найчастіше ті якості, які така мати приписує «поганим генам» батька, є ні чим іншим, як проявом чоловічих рис в їх традиційному розумінні: надмірної активності, агресивності. Під батьківською спадковістю мати зазвичай розуміє наявність у дитини самостійності, її небажання підкорятися їй в усьому, прагнення мати власні погляди на життя і свою подальшу долю. А відхилення від норми в поведінці дитини вона розцінює як неможливість що-небудь змінити з причини «поганих генів» і цим ніби намагається зняти з себе відповідальність за помилки, допущені в вихованні. «Моя (мама – О. К.) завжди, як я в чомусь провинюся, наголошує на тому, що я як тато: такий самий тупий, нерішучий... Навіть мою плоскостопість вона приписує батьківським генам. Тобто все найгірше я увібрав у себе з татової «файти». Та я все одно знаю, що вона мене любить, її це швидко відпускає, просто вона сама переживає за тата, який знає місяцями не давати про себе знати» (інтерв'юер – Юрій, 12 років) [22, с. 28].

Спокуса четверта – спроба купити любов дитини. Після від'їзду батька на заробітки дитина найчастіше залишається з матір'ю, і це ставить батьків у нерівне становище: мати буває з дитиною щодня, а батько зустрічається з нею зазвичай лише кілька разів на рік, та й то на пару тижнів. Батько вільний від щоденних турбот і може цілком присвятити себе тому, що так подобається дітям, – піднесенню подарунків. З мамою пов'язані важкі будні, а з татом – веселе свято. Не дивно, що за таких обставин в якій-небудь дрібній сварці з матір'ю син або дочка можуть викинути щось на кшталт: «А тато мене не лає... а тато мені подарував...». Такі епізоди

боляче ранять матір. У подібних ситуаціях у матері виникає природне бажання перевершити чоловіка-мігранта в цьому відношенні і «перекупити» в нього дитячу любов. Вона обрушує на дитину потік подарунків: нехай не думає, що тільки батько її любить. Батьки вступають у змагання за любов дитини, прагнучи довести і їй, і самим собі, і оточуючим: «Я люблю його нітрохи не менше і не шкодую для нього нічого!» [19, с. 80]. В такій ситуації дитина починає орієнтуватися переважно на матеріальну сторону своїх відносин з батьками, намагаючись будь-що домогтися для себе вигод. Перебільшена увага батьків до дитини може, до того ж, викликати в ній нескромність, завищену самооцінку, адже, опинившись у центрі загального інтересу, вона не усвідомлює того, що боротьба батьків за її любов не пов'язана з якими-небудь її заслугами [4, с. 26]. «У нас мама дуже сувора, а татко суперовий! Коли він приїздить з Чехії, у нас вдома справжній кайф – можна робити все, що заманеться. Ми з татом їздимо на машині, він вчить уже навіть їздити мене самого. Плюс тато завжди привозить для мене щось нове: то гірський велик, то професійні лижі... З мамою все треба заслужити» (інтерв'юер – Ярослав, 10 років) [24, с. 3]. «Мені і мама, і тато, і бабуся з дідусем купують все найкраще. Я у них єдина принцеса. Татко привіз мені шубку і точно таку до неї шапочку, а ще великий синтезатор, а мама купила мені нові санчата, плаття і ведмедика білого. Вони обоє мене дуже люблять» (інтерв'юер – Грета, 6 років) [12, с. 5].

В основі всіх перелічених спокус – невпевненість жінки у своїй любові до дитини, у міцності своїх зв'язків зі світом. Після від'їзду, а тим більше після зради чоловіка вона найбільше боїться, що й дитина може її розлюбити, може її покинути. Саме тому вона будь-якими засобами намагається домогтися дитячої прихильності.

Таким чином, розпад сім'ї внаслідок тривалої трудової міграції чоловіка-батька за кордоном завжди болісно переживається і дорослими, і дітьми. Будучи не в змозі контролювати власні переживання, матері змінюють ставлення до дітей: хтось вбачає в них причину від'їзду заробітчанина за кордон і не соромлячись говорить про це, хтось налаштовує себе на те, щоб цілком присвятити своє життя вихованню дітей, хтось впізнає в них ненависні риси чоловіка-заробітчанина, або, навпаки, радіє їх відсутності. В будь-якому з цих випадків внутрішня дисгармонія жінки під час трудової міграції чоловіка накладає відбиток на формування особистості дитини, адже діти багато в чому сприймають події, орієнтуючись на реакцію матері. Нерідко жінки використовують дітей в якості об'єкта розрядки своїх негативних емоцій, поширюючи на них

негативні аспекти пережитої ситуації. При цьому вони не беруть до уваги, що дитина завжди глибоко страждає, якщо втрачає хоча б одного з батьків. Трудова міграція батьків незмінно викликає в дітей психічний надлом і сильні переживання.

За час заробітчанства батько регулярно відвідує дитину. Це глибоко хвилює малюка. Якщо батько виявляє до нього любов і великодушність, розлука здається дитині ще боліснішою і незрозумілішою, вона з недовірою й образою дивиться на матір. Якщо ж батько під час свого короткочасного повернення додому з-за кордону тримається сухо й відчужено, дитина починає замислюватися, чому, власне, він приходить, і в результаті в малюка може виникнути комплекс провини. Якщо батьки до того ж не ладять між собою, вони заповнюють свідомість дитини шкідливою дурницею, лаючи один іншого, підриваючи тим самим ту емоційну опору, яку зазвичай дає малюкові нормальна сім'я. «Це через мене тато у Чехії, бо я хотіла багато цукерок, багато іграшок, багато подарунків. А тепер мамі дуже важко самій із нами, бо треба і худобу погодувати, і за нами дивитися. Нам ніхто не допомагає, бо бабуся живе далеко» (інтерв'юер – Мар'яна, 7 років) [21, с. 96]. «Коли тато дома, вони з мамою часто сваряться. Тато часто кричить і на мене з Петриком. Я думаю, він нас не дуже любить» (інтерв'юер – Лідія, 10 років) [20, с. 141].

Скориставшись розколом родини, дитина може зіштовхувати батьків один з одним і витягати з цього вигоду для себе. Примушуючи завойовувати свою любов, дитина змушує балувати себе. Її інтриги й агресивність згодом можуть навіть викликати схвалення батьків. «Я завжди розповідаю мамі, куди тато пішов і з ким із наших сусідів він випивав, коли вона була на роботі. За це мама приносить мені цукерки, або готує пельмені. Але тато також мені приносить із Росії багато солодощів, і за це я і його теж люблю дуже» (інтерв'юер – Ірина, 7 років) [13, с. 11].

Щирість усвідомлюється як важлива цінність у відносинах з дитиною в цілому. «Взагалі, у сім'ї з дітьми найголовніше бути чесною. Як би там не було. Щоб там не сталося, щоб не було, спотворити цю правду, але щоб істина, суть не була понівечена. Я зрозуміла, що потрібно бути максимально відвертою з дитиною» (інтерв'юер – Ю. Молнар, 27 років) [18, с. 127]. «Не варто боятися ділитися з дітьми своїми почуттями, переживаннями, побоюваннями, своїм болем і радістю. Діти повинні відчувати і розуміти, що дороге батькам, близьким, що їх засмучує, обурює, ображає і що радує, надихає, тривожить і наповнює надією на майбутнє» (інтерв'юер – М. Сотова, 34 роки) [25, с. 9]. Та, на жаль, у заробітчанських сім'ях

поширеними є випадки, коли мати під час заробітчанства чоловіка відсторонюється від дитини, передаючи турботу про неї іншим людям, що порушує в дитини формування прихильності і базової довіри. Останнім часом поширеним явищем став ранній вихід матері на роботу, іноді навіть до того, як дитині виповниться рік. Турботу про немовля бере на себе бабуся чи старші діти в родині. І, по правді, такий вихід із положення певною мірою допомагає компенсувати недолік і чоловічого, батьківського (якщо виховує дідусь, брат матері), і жіночого, материнського (якщо виховує бабуся, тітка, сестра тощо) впливу на дитину. Якщо, наприклад, батько лише кілька разів на рік повертається із заробітків, а мати постійно зайнята на роботі, активну участь у вихованні дитини беруть дідусь, бабуся та інші родичі. Дбаючи про її інтереси, вони разом намагаються вирішити питання виховання. «Я сама працюю позмінно у нашій районній лікарні, чоловік – у Іспанії на заробітках. Дітьми, по-правді, ні я, ні він толком і не займаюсь. Ми їх забезпечуємо матеріально, а виховують їх мої батьки» (інтерв'юер – Г. Граб, 31 рік) [21, с. 83].

Однак якщо за дитиною доглядає переважно бабуся, сімейні ролі виявляються сплутаними. Бабуся є функціональною мамою, а батьки приїжджають і живуть поруч на правах сестри і брата. Така дитина зазвичай страждає, оскільки фактично стає сиротою за живих батьків. Бабуся виграє, зберігаючи молодість, мама виграє, знімаючи з себе відповідальність. Батько, якщо й намагається боротися з існуючим станом справ, зазвичай зазнає поразки і йде з головою в роботу, їде на заробітки. А це неправильно, адже, як зазначають психологи, «до трьох років дитині обов'язково потрібна мати! Ніхто не може її замінити» [7]. Та й незважаючи на цю увагу до дітей з боку як матерів, так і старшого покоління, постійного контролю над ними все ж немає. А в дитини і так достатньо причин для прикросців, гірких роздумів. Позбавившись постійного спілкування з батьком, вона втрачає частку впевненості в тому, що її люблять, захищають, розуміють. Дитину хвилює, що вона означає для батька-заробітчанина, як часто вона буде бачити його, чи стане той приносити подарунки з-за кордону й т. д. До цих роздумів додається тривога: а раптом і мама поїде на заробітки як тато, покине її? Сумуючи за батьком, малюк іноді дорікає мати за те, що вона «лаяла тата, прогнала його». Іноді дитина вважає себе винною в тому, що батько поїхав заробляти гроші далеко від сім'ї. В сім'ї трудових мігрантів дитині важко розібратися у відносинах батьків, вона не навчена жити з ними обома, розуміти підтекст їхніх сварок, їй здається, що вона причина всіх бід [2]. «Я сам по собі. Мама з татом у Росії, а

бабуся мені не указ! І взагалі, я не впевнений, що я їм потрібен. У інших дітей хоча б мама завжди вдома, а моя минулого року так само як батько покинула мене. Для них гроші важливіші» (інтерв'юер – Максим, 11 років) [19, с. 96].

Дані соціологічного опитування доводять, що на сьогодні в дітей похитнулася довіра до дорослих і впевненість в їхньому захисті [3]. Навіть у благополучних сім'ях за умов сьогодення батьки рідко приділяють належну увагу своїй дитині. Це, у свою чергу, приводить до втрати духовного зв'язку між батьками й дітьми, до формування в дітей відчуженості, замкнутості, самотності, моральної дезорієнтації, педагогічної запущеності та важковихованості [6, с. 186].

У взаємовідносинах матері й дитини в заробітчанських сім'ях не можна оминати вже описувані нами факти трудової міграції самої жінки. Так, для Закарпатської області заробітчанство жінок не настільки актуальне, як міграція в пошуку заробітку чоловіків, та все ж у таких районах як Міжгірський, Тячівський, Хустський і, особливо, Іршавський багато жінок роками працюють «по Італіях, Чехіях і т. д.», роками спілкуються зі своїми дітьми на відстані за допомогою телефонного зв'язку, який тепер поступово витісняється Skype. Отже, для Закарпаття початку XXI ст. властиве й т. зв. «транснаціональне материнство», наслідки якого для взаємовідносин жінок-мігрантів зі своїми дітьми вельми плачевні. Так, як відзначає у своїх дослідженнях А. Толстокорова, «складності культурної адаптації матерів-мігранток у країнах перебування, як правило, поглиблюються через «батьківський культурний шок». Він пов'язаний зі зміною відносини до матерів з боку дітей, заради яких вони приносять себе в жертву» [9]. Дослідження показують, що мігрантки нерідко змушені миритися з тим, що в їхніх дітей складаються ближчі стосунки з чужими людьми, незважаючи на їхні часті поїздки додому, спілкування по телефону, листи й посилки. Іноді діти, які залишаються під доглядом опікунів, починають ставитися до них як до справжніх матерів і навіть забувають біологічних. Часом діти вважають, що рідні від них відмовилися, зрадили їх, і відмовляються підтримувати з ними стосунки. «Мені надзвичайно важко: роблю, все своє життя витрачаю по чужих людях, та що там казати, я стала наймичкою, рабинею... і все задля моїх дітей. А вони... вони здатні витримати мене максимум день-два, а потім усі вже зайняті своїми справами і дають зрозуміти, що у це їхнє життя я вже ніби і не вписуюсь...» (інтерв'юер – О. Мелеш, 43 роки) [17, с. 37]. Подібний сценарій подій зустрічаємо в багатьох інтерв'ю матерів-мігранток. Так, Г. Совтан з Іршави, яка ось уже 12 років разом із чоловіком працює в США, відзначила: «За дітей ми

спокійні, поки живуть мої батьки, дівчатка під наглядом, обоє вчать в УжНУ. Тільки ось час так швидко летить. Та й ви не уявляєте, чого мені це коштує, бути далеко від своїх дітей, не знати, чим вони живуть! Спочатку я плакала всі ночі безперервно. Розумієте, мої дівчата надсилали мені такі сумні, такі зворушливі листи, просили повернутися! А тепер... тепер при розмові просто замовляють собі якісь речі, планують, що ми їм подаримо, коли приїдемо додому. Ні, мені нічого не жаль для своїх дітей. Завжди вони мають усе найкраще, ми з чоловіком ладні на все, лиш би вони були щасливі...» [10, с. 7].

Досвід матерів-мігранток може бути вкрай травматичним в емоційному сенсі. Іноді в них розвивається почуття провини за те, що вони не справляються зі своїми материнськими обов'язками. А після повернення додому жінки нерідко стикаються зі «зворотним батьківським культурним шоком», який може бути не менш травматичним у психологічному плані. «Інтерв'ю з українськими заробітчанками показують, що після повернення додому вони нерідко відчують відчуження, непорозуміння з членами родини, оскільки за час відсутності з ними відбулися особистісні зміни під впливом культурного й соціального середовища країни перебування, у той час як у їхніх родинах відбувалися зміни, викликані українськими реаліями, що в підсумку приводить до труднощів у спілкуванні матерів з рідними та дітьми» [9]. «Перебуваючи за кордоном, щоденно спілкуючись з дітьми по скайпу, ніби й не пропадає відчуття повноцінності нашої сім'ї, здається, що нічого у наших стосунках не змінилось. І тільки після повернення додому даються взнаки всі мінуси тривалої розлуки: небажання дітей прислухатися до моїх порад, поступова втрата тої емоційності, щирості у спілкуванні з ними...» (інтерв'юер – Н. Петрище, 37 років) [14, с.49].

Відтік українських жінок на роботу за кордон хоч і веде до зміни стосунків чоловіків із власними дітьми й відповідно до трансформації батьківської поведінки в окремих родинах, проте ця тенденція поки ще не впливає на культуру українського батьківства цілому [9]. Однак натомість вчені з тривогою виявили, що в багатьох сучасних дітей складається деформований, спотворений образ сім'ї (І. В. Бестужев-Лада, М. М. Поддяков). Правда, на це є об'єктивні причини, пов'язані з тим світовим явищем, яке має назву кризи сім'ї. Як свідчать наукові дані і світова статистика, в сучасній сім'ї змінюються не тільки окремі функції, а й деформуються соціальні ролі членів сім'ї, простежується тенденція роз'єднаності в міжособистісних відносинах її членів [2]. Дефіцит емоційно-особистісних контактів

батьків із дітьми, який виникає через службову зайнятість дорослих членів сім'ї, а у випадку Закарпаття – через тривале заробітчанство батьків за кордоном, є причиною дитячої самотності, незважаючи на життя дітей серед рідних і близьких.

Відсутність батька, безбаченки – поняття не тільки демографічне, а й насамперед психологічне, моральне. Якщо в сім'ї тривалий час немає чоловіка, а дітьми займається переважно мати, це позначається на розвитку і хлопчика, і дівчинки. У дівчинки може з'явитися несвідома установка на те, що батько не потрібен, а це вплине на її сімейні очікування, формування уявлень про сім'ю як головну цінність життя. Для хлопчика, який виховується однією матір'ю, вона часто стає прикладом чоловічої поведінки. При цьому мати одна несе відповідальність за виховання дитини, внаслідок чого в неї дійсно розвиваються чоловічі риси: рішучість, зібраність, владність, загострене почуття обов'язку. Реалізуючи їх, вона домінує в сім'ї, підпорядковує собі сина чи дочку. До цього нерідко додається досить поширена у функціонально неповних сім'ях заробітчан надмірна опіка матері над дитиною, яка виявляється в лавині турбот, у каскаді заходів перестрашування. Дитина позбавляється ініціативи, самостійності, боїться зробити крок без матері. Особливо згубна гіперопіка матері для хлопчика, в якого розвивається нерішучість, занепокоєння [2].

Однак більшість респондентів-матерів у цілому задоволені стосунками зі своїми дітьми. Матері, які мають одну дитину, переважно «цілком задоволені» відносинами з дітьми (близько 65%); респонденти-матері, які мають двох чи трьох дітей, здебільшого «скоріше задоволені» цими відносинами (понад 50 %). Частка тих, хто вказали, що між ними та їхніми дітьми немає порозуміння, є порівняно невеликою (11 %), але частота вибору негативної

відповіді підвищується зі збільшенням кількості дітей у респондента [15, с. 93].

Таким чином, основні **висновки** дослідження можна гіпотетично визначити так.

1. У сім'ях трудових мігрантів Закарпаття на початку XXI ст. рівень задоволеності стосунками з матір'ю помітно вищий за рівень задоволеності стосунками з батьком-заробітчанином. Діти із заробітчанських сімей тягнуться до матері, оскільки саме вона для них зараз найближча і найрідніша людина. Для дитини важливо якомога більше часу проводити з нею, адже саме вона замінює їй батька.

2. В усіх видах діяльності, пов'язаної з доглядом і вихованням дітей, основними виконавцями відповідних обов'язків у закарпатських сім'ях трудових мігрантів є переважно жінки. А пасивність і тривала відсутність чоловіків удома спонукає багатьох жінок до підвищення активності, яка в царині догляду за дітьми за своєю суттю і виявом є тотожною одноосібній відповідальності матері за здоров'я і безпеку своїх дітей.

3. Жіноча активність, розширення її обов'язків у досліджуваній сім'ї ведуть до виключення чоловіків із участі в домашніх справах, посилюють жіночі позиції в родині й дають жінці можливість визначати порядки, сімейні норми, поведінку членів сім'ї, її спосіб життя в цілому. Як наслідок, відбуваються падіння батьківської влади над дітьми і зростання над ними влади матері – такою є та основна риса, яка характеризує історію взаємовідносин батьків і дітей у сучасній дистантній сім'ї закарпатців.

4. Тенденція фемінізації трудового потоку закарпаток за кордон має своїм прямим наслідком так зване «транснаціональне материнство», супутником якого для жінок-заробітчанок часто є батьківський культурний шок (дітям перестає бути потрібною сама мати, їх, хоч і не завжди відкрито, цікавлять зароблені нею гроші).

1. Білоцерківська А. С. Роль матері в українській родині / А. С. Білоцерківська // Сім'я та родинне виховання у національній етнопедагогічній культурі: Збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький: ПЦ «Ризографіка», 2005. – С. 116-118.
2. Куликова Т. А. Семейная педагогика и домашнее воспитание: Учебник для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений / Т. А. Куликова. – М.: Издательский центр «Академия», 1999. – 232 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psymania.info/femil/kulikova/vospitanie-4.php>. (Дата звернення: 03.01.2013 р.)
3. Петрович Ж. В. Телефонне консультування як вид соціальної допомоги сім'ям з дітьми / Ж. В. Петрович // Матеріали науково-практичної конференції «Тенденції розвитку сучасної сім'ї в Україні» // Український соціум. – 2004. – № 3 (5). – С. 124-150. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=8&n=53&c=1142>. (Дата звернення: 28.11.2012 р.)
4. Проблема неполной семьи в современной психологии: Дипломная работа. – 56 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/177978/>. (Дата звернення: 12.11.2012 р.)
5. Раєвська Я. М. Феномен дистантної сім'ї та її вплив на особистість підлітка / Я. М. Раєвська // Збірник наукових праць К-ПНУ ім. І. Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. Костюка НАПН України

- «Проблеми сучасної психології». – К., 2011. – Вип. 13. – С. 280-290. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pspl/2011_13/280-290.pdf. (Дата звернення: 12.01.2013 р.).
6. Скутіна В. І. Криза сучасної сім'ї в Україні та шляхи виходу з неї / В. І. Скутіна // Сім'я та родинне виховання у національній етнопедагогічній культурі: Збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький: ПЦ «Ризографіка», 2005. – С. 182-189.
 7. Социальные проблемы молодых семей в современном обществе: Дипломная работа. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=475312>. (Дата звернення: 27.09.2012 р.).
 8. Толстоко́ра Н. В. Проблеми виховання дітей у сучасній молодій сім'ї / Н. В. Толстоко́ра // Сім'я та родинне виховання у національній етнопедагогічній культурі: Збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький: ПЦ «Ризографіка», 2005. – С. 195-198.
 9. Толстоко́рова А. Жіноче обличчя трудової міграції: усе більше українок вирушають на заробітки за кордон / А. Толстоко́рова // Український тиждень (Тиждень.ua.). – 2012. – 27 серпня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/58627>.
 10. Щоденник польових досліджень автора, проведених в м. Іршава Іршавського р-ну (жовтень 2013 р.) // Архів каф. іст. Старод. світу та Сер. віків істор. ф-ту УжНУ за 2013 р. – Зош. № 2 (інтерв'ю труд. мігрантів). – 26 с.
 11. Щоденник польових досліджень автора, проведених в с. В. Раковець Іршавського р-ну (серпень 2008 р.) // Архів каф. іст. Старод. світу та Сер. віків істор. ф-ту УжНУ за 2008 р. – Зош. № 5 (інтерв'ю дітей труд. мігрантів віком від 13 до 25 р.). – 101 с.
 12. Щоденник польових досліджень автора, проведених в с. Горонда Мукачівського р-ну (червень 2013 р.) // Архів каф. іст. Старод. світу та Сер. віків істор. ф-ту УжНУ за 2013 р. – Зош. № 1 (інтерв'ю дітей та дружин труд. мігрантів). – 46 с.
 13. Щоденник польових досліджень автора, проведених в с. Домашин Великоберезнянського р-ну (серпень 2012 р.) // Архів каф. іст. Старод. світу та Сер. віків істор. ф-ту УжНУ за 2012 р. – Зош. № 1 (інтерв'ю дітей та дружин труд. мігрантів). – 78с.
 14. Щоденник польових досліджень автора, проведених в с. Річка Міжгірського р-ну (жовтень 2013 р.) // Архів каф. іст. Старод. світу та Сер. віків істор. ф-ту УжНУ за 2013 р. – Зош. № 3 (інтерв'ю труд. мігрантів та їхніх рідних). – 71 с.
 15. Щоденник польових досліджень автора, проведених в селах Закарпатської області (2007-2013 рр.) // Архів автора. – Зош. № 7 (загальні дані). – 131 с.
 16. Щоденник польових досліджень Горбач Людмили, проведених під час етнограф. практики в селах Богдан та Видричка Рахівського р-ну (літо 2010 р.) // Архів каф. іст. Старод. світу та Сер. віків істор. ф-ту УжНУ за 2010 р. – Зош. № 3 (інтерв'ю дітей труд. мігрантів). – 93 с.
 17. Щоденник польових досліджень Керечанин Іванни, проведених під час етнограф. практики в с. Імстичево Іршавського р-ну (літо 2010 р.) // Архів каф. іст. Старод. світу та Сер. віків істор. ф-ту УжНУ за 2010 р. – Зош. № 1 (інтерв'ю). – 69 с.
 18. Щоденник польових досліджень Курин Марини, проведених під час етнограф. практики в с. Лопушне Міжгірського р-ну (літо 2009 р.) // Архів каф. іст. Старод. світу та Сер. віків істор. ф-ту УжНУ за 2009 р. – Зош. № 1 (інтерв'ю). – 78 с.
 19. Щоденник польових досліджень Ледней Олесі, проведених під час етнограф. практики в с. Довге Іршавського р-ну (літо 2009 р.) // Архів каф. іст. Старод. світу та Сер. віків істор. ф-ту УжНУ за 2009 р. – Зош. № 1 (інтерв'ю). – 98 с.
 20. Щоденник польових досліджень Мешко Іванни, проведених під час етнограф. практики в с. Тур'я-Ремета Перечинського р-ну (літо 2009 р.) // Архів каф. іст. Старод. світу та Сер. віків істор. ф-ту УжНУ за 2009 р. – Зош. № 1 (інтерв'ю). – 155 с.
 21. Щоденник польових досліджень Мотрі Віти, проведених під час етнограф. практики в с. Водиця Рахівського р-ну (літо 2009 р.) // Архів каф. іст. Старод. світу та Сер. віків істор. ф-ту УжНУ за 2009 р. – Зош. № 1 (інтерв'ю). – 142 с.
 22. Щоденник польових досліджень Попович Аліни, проведених під час етнограф. практики в с. Репинне Міжгірського р-ну (літо 2009 р.) // Архів каф. іст. Старод. світу та Сер. віків істор. ф-ту УжНУ за 2009 р. – Зош. № 3 (інтерв'ю дітей труд. мігрантів). – 46 с.
 23. Щоденник польових досліджень Попович Кароліни, проведених під час етнограф. практики в с. Криве Тячівського р-ну (літо 2010 р.) // Архів каф. іст. Старод. світу та Сер. віків істор. ф-ту УжНУ за 2010 р. – Зош. № 3 (інтерв'ю дітей труд. мігрантів). – 62 с.
 24. Щоденник польових досліджень Сегляник Діани, проведених під час етнограф. практики в с. Ізки Міжгірського р-ну (літо 2010 р.) // Архів каф. іст. Старод. світу та Сер. віків істор. ф-ту УжНУ за 2010 р. – Зош. № 3 (інтерв'ю дітей труд. мігрантів). – 18 с.

25. Щоденник польових досліджень Сегляник Діани, проведених під час етнограф. практики в с. Ізки Міжгірського р-ну (літо 2010 р.) // Архів каф. іст. Старод. світу та Сер. віків істор. ф-ту УжНУ за 2010 р. – Зош. № 2 (інтерв'ю дружин труд. мігрантів). – 12 с.
26. Щоденник польових досліджень, проведених під час етнограф. практики в с. Синевир Міжгірського р-ну (літо 2010 р.) // Архів каф. іст. Старод. світу та Сер. віків істор. ф-ту УжНУ за 2010 р. – Зош. № 3 (інтерв'ю дітей та дружин труд. мігрантів). – 108 с.

РЕЗЮМЕ

ВЗАИМООТНОШЕНИЯ МАТЕРИ С ДЕТЬМИ В СЕМЬЯХ ТРУДОВЫХ МИГРАНТОВ ЗАКАРПАТЬЯ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА (на основани результатов полевых исследований)

Кичак О. Ю. (Ужгород)

В статье на основании результатов полевых исследований освещаются основные черты взаимоотношений матери с детьми в закарпатских семьях трудовых мигрантов. Исходя из того, что область в начале XXI века является одним из ведущих украинских доноров дешевой рабочей силы за границу, автор акцентирует на преимущественно одностороннем воспитании детей матерью в условиях длительной миграции отца. Особое внимание в исследовании уделяется выявлению степени детской удовлетворенности отношениями с матерью и описанию крайностей в поведении матери после отъезда мужа за границу.

Ключевые слова: мать, дети, взаимоотношения, семья трудовых мигрантов, трудовая миграция, Закарпатье в начале XXI в.

SUMMARY

RELATIONSHIPS OF THE MOTHER WITH HER CHILDREN IN THE FAMILIES OF TRANSCARPATHIAN LABOUR MIGRANTS AT THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY (results of field studies)

O. Kychak (Uzhhorod)

The article is based on a wide range of field studies. It elucidates the main features of the relationships of mothers with their children in the families of Transcarpathian labour migrants. Based on the fact that at the beginning of the twenty-first century the region is one of the leading Ukrainian donors of cheap labour force abroad, the author emphasizes mainly sole parenting of the mother when the father is in a long migration. Particular attention is paid to identification of the degree of satisfaction of child with the relationships with their mother. The article also describes extremes in the behaviour of mother after her husband goes abroad.

Keywords: mother, children, relationships, family of labour migrants, labor migration, Transcarpathia at the beginning of the XXI century.